

Тема: "П.Куліш. Життя і творчість".

План

1. Біографічні відомості.
2. Рання творчість.
3. Поетична творчість.

Література

1. Владимірова В. Етнографічна та історична істина (Два типи дискурсу П.Куліша) // Слово і час. – 1998. – № 11. – С.58-61.
2. Степанишин Б. Поетичний доробок П.Куліша // Поетичний доробок П.Куліша // Українська мова та література в школі. – № 11-12. – 1992.
3. Владимірова В. "Світ, правда, честь – це мої догмати" (Постать П.О.Куліша в шкільному вивченні літератури) // Українська література в загальноосвітній школі. – 2000. – № 5. – С.30-33.
4. Жулинський М. "У праці каторжній, в трагічній самоті // Куліш П. Твори: У 2-х т. – Т. 1. – К.: Дніпро, 1989. – С. 5-30.
5. Кліщ Л. "Любов... благословляю"... Особистісна лірика П. Куліша // Дзвін. – 1995. – № 10. – С.147-151.
6. Камінчук О. Поезія П.Куліша 80-90- років ХІХ ст.: Художня інтерпретація і нові естетичні тенденції доби // Дивослово. – 2010. – № 1. – С. 51-54.
7. Кононенко П., Кононенко Т. Могутній талант. Сутність феномену П.Куліша // Рідна школа. – 1999. – № 4. – С. 9-14.
8. Нахлік Є. Без культури немає волі, або довга дорога до Панька Куліша // Україна. – 1990. – № 31.
9. Нахлік Є. Проблема "Україна – Захід" в інтерпретації П.Куліша // Сучасність. – 1997. – № 6. – С.123-129.
10. Пільгук І. Поетична творчість П.Куліша // Пантелеймон Куліш. Поезії. – К., 1970. – С. 3-48.

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ

(1819-1897)

Світ, правда, честь – се мої догмати...

П.Куліш

П.Куліш – поет і прозаїк, етнограф і критик, видавець і літературний ініціатор, який причетний до всіх важливих літературно-громадських заходів 40-х рр. і відіграє головну роль у літературі к. 50 – п. 60-х рр. ХІХ ст. І.Франко назвав його "перворядною зіркою в нашій письменстві", "одним із корифеїв нашої літератури".

Ні одне ймення в українській літературі не викликало стількох суперечок. Із Кулішем боролися, полемізували, винували у відступництві (історики літератури С.Єфремов, О.Дорошкевич). Посилаючись на розпачливу інвективу

Народе без пуття, без честі, без поваги,

Без правди у завітах предків диких,

Ти, що постав з безумної одваги

Гірких п'яниць і розбишак великих! –

П.Куліша атестували (як і М.Драгоманова, М.Грушевського, Д.Донцова, С.Петлюру, В.Винниченка) ворогом усього українського. Про нього говорили як про людину "крайніх мірок", яка то любила, то ненавиділа (козаки – гайдамаки, козаччина – монархія, село – місто, Україна – Санкт-Петербург).

Шлях і доля П.Куліша справді не були однозначними, бо дійсно складним був його характер. Часто ту складність вбачали не в усій повнозначності, а лише у сфері стосунків з людьми та ідеології.

Першим об'єктивно поставився до нього Б.Грінченко, який через два роки після смерті Куліша подав його коротку біографію і літературно-громадську характеристику, вказавши на помилки і занотувавши заслуги.

Довгий час з погляду ідеологічного протиставляли П.Куліша як буржуазного націоналіста Т.Шевченкові як революціонеру-демократу, хоча вони різнилися не так в ідеології чи класових ідеалах, як у психіці. Підставу цим твердженням дав сам Куліш у "Правді" за 1868 р., де, розповівши про своє знайомство із Шевченком, спільні інтереси та приятелювання, зазначив, що "не зовсім уподобав Шевченка", "зносив його нориви ради його таланту". А Шевченкові знов не здалося до смаку "аристократичність" Куліша, який кохався у чистоті і коло своєї особи вродливої, і навкруги себе, кохався у порядкові як до речей, так і до часу. А вухо в нього дівоче; гнилого слова ніхто не чував від нього.

Обидва відзначалися оригінальністю натур: відкритої, схильної до простоти і щирості, визивної непокірливості злу ("Караюсь, мучуся, але не каюсь") у Т.Шевченка; і самозаглибленої, екзальтовано чутливої до ставлення оточення та слави у П.Куліша. Перший був, як зазначає літературознавець П.Кононенко, "ідеальним вираженням типу українця: інтелектуала-ерудита, у якого, одначе, головує серце. Ніжне, глибоке, а тому легко "вибухове", раниме і нещадне при зіткненні з елементами антисвіту, антигуманізму, антикраси... В Куліша рідше головує серце, частіше – правує інтелект, а відтак – форма спілкування, інтелігентсько-культурницький етикет".

Можна сказати, що це ізійшовся низовий курінник, січовик із городовим козаком-кармазинником. А були справді вони двох половин козаччини. Шевченко репрезентував собою правобережну козаччину, що після Андрусівського миру зосталася без старшини..., що втікали на Січ, а з Січі вертались у панські добра гайдамаками. Куліш же походить з того козацтва, що радувало з царськими боярами, спорудило цареві Петру Малоросійську колегію, помагало Катерині писати "Наказ..." (про зруйнування Запорізької Січі).

Однак не завжди П.Куліш протиставляв себе Т.Шевченкові. У запалі полеміки він ніколи не заперечував його таланту: "Наш еси, поете, а ми народ твій, і духом твоїм дихатимем повіки" або "Геній народний создав Шевченка з його стихом золотоголосим". Він міг нарікати на Шевченкові "божевільні" історичні погляди, але високо цінував його геніальний дар слова. "Простий люд виступає у його співах увесь у сонячному промені посеред густих хмар, котрі зверху над ним і округи його насупилися", – писав він. Спільником Т.Шевченка відчуває себе у "Досвітках":

У пахарській хаті	Обох нас пестила;
Україна мати	Однакові пісні
Обох нас родила;	Обом нам співала,
У чистому полі,	На єдине діло
На одному лоні	Обох споряджала.

П.Куліш намагався популяризувати творчість Т.Шевченка, видавав його

поезії наперекір забороні; мав намір видати "Кобзар" і "Гайдамаки" за кордоном: "...я бы желал во время моего пребывания за границею напечатать их для славянского мира с немецким переводом, со введением и комментариями на немецком языке". У прощальному слові над домовиною Т.Шевченка П.Куліш підкреслив: "...уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася".

Отже, були вони побратимами і суперниками, але ніколи – ворогами. "У різних сферах буття і творчості один щодо одного і вчителями – і учнями (при тому: один відкривав глибини серця нації, а інший – її інтелекту, історичного досвіду; а обидва – перспективи історичної місії), а водночас – Сонцем і Місяцем для рідного народу, його культури, архітекторами його будуччини", – зазначав П.Кононенко.

Разом із Т.Шевченком і М.Костомаровим П.Куліш входив до славетної "наддніпрянської" трійці 40-60-х рр., що заклала підвалини тогочасного українського народно-патріотичного руху. Слушно зазначав Є.Маланюк: "Шевченко – вибух національного підсвідомого, Куліш – напруження національного інтелекту".

Мрія про хутір ("устрою хутор") була для Куліша останньою зброєю, за яку брався у найскрутніший час. Долею судилося йому бути інтелігентом міста з "хуторянською" або, як він казав, "неспідленою" душею. "Хуторянин Панько стане згодом великим інтелігентом, носієм української національної ідеї, а поки що йому бачиться, що частина Півдня Російської імперії має стати в цій імперії керівною, тобто гетьманська булава йому бачиться як жезл імператора... Він вважав, що дика Московія поклониться Великому Просвітителю Києву, що в єдиній руській (не російській!) мові знов, як колись, українська освіта, культура, література, традиції, гуманізм переважать над північним великоросом. Хутірська філософія при своїй масштабності була найвною філософією", – зазначав М.Кононенко у статті "Безмежність і обмеженість хутірської філософії Пантелеймона Куліша". Хутір для Куліша – не так його економічна база, як своєрідний поклик душі, як далекий від людської метушні кабінет.

У поезії М.Зерова закодована в образах життєва доля П.Куліша:

Давно в труні Тарас і Костомара,	І в очах відблиск молодого жару.
Грабовський ¹ чемний, лагідний Плетньов;	Він боре тупість і муругу лінь;
Сивіє розум і холоне кров;	В Європі хоче "ставляти курінь"
Літа минулі, мов бліда примара.	Над творами культурників п'яніє.
Та він працює. Феніксом з пожару	І днів старечих тягота – легка,
Мотронівка народжується знов,	І навіть в смертних муках агонії
Завзяттям віє від його промов	В повітрі пише ще його рука.

Народився "гарячий Панько" (так згодом буде підписуватися) 7 серпня (26липня) 1819 р. в містечку Воронеж Глухівського повіту, Чернігівської губернії (тепер Шосткинський район, Сумської області). Хлопчик народився напередодні свята Паликопи (святого Пантелеймона), за народним повір'ям, у

¹ Міхаль Грабовський – польський письменник, друг П.Куліша

цей день грім найчастіше підпалював копи збіжжя. Батько походив з козацької старшини, належав до дворянства, але, втративши права на нього, займався сільським господарством, мав власний хутір. Від нього Пантелеймон успадкував крутий норов і гарячий темперамент. Мати, хоч і була неписьменною, вміла захоплююче розповідати казки і легенди, гарно співала. В автобіографічному творі "Жизнь Куліша" письменник зазначав: "Не було кращого голосу ні в кого, як у Кулішевої матері; ніхто не співав таких давніх пісень, як вона... Пісня була в неї не забавкою: вона думала піснями. Сидячи за роботою, ніколи вона не вмовкала; тільки було зітхне, задумається – і знов співає. А серед беседи в неї було, що слово, то приказка..." Мати, Катерина Іванівна, померла, коли синові було лише п'ять літ, однак справила на нього великий вплив як натура емоційна та інтелектуальна.

Про свої дитячі та юнацькі літа письменник розповів у автобіографічних повістях "История Ульяны Терентьевны" (1852), "Яков Яковлевич" (1856), у яких і прізвище залишив достовірними. Хлопець вивчився читати від старшої сестри Лесі. За сприяння доброї і багатой сусідки Т.Мужилевської батько віддав хлопця до Новгород-Сіверської гімназії, де й починається його національне самоусвідомлення. Згодом виходить із п'ятого класу гімназії, дає приватні лекції.

З 1837 по 1839 рік був вільним слухачем філософського та юридичного факультетів Київського університету, де зазнав знайомства із професором і етнографом М.Максимовичем, який захопив здібного юнака світом фольклору і літератури. Але царський міністр народної освіти Уваров дав вказівку виключити студентів походженням з "податных сословий", тобто недворян, які поширювали "неспокойствие, безнравственность и неуважение к власти".

П.Куліш учителює у Луцьку, Ровно, Києві, робить фольклорні записи, серйозно займається самоосвітою, вивчає іноземні мови (знав майже всі слов'янські, французьку, англійську, німецьку, італійську, іспанську, латинську та старосєврейську мови). "І хвилинка у його житті не загинула марно", – зазначала його дружина Олександра Білозерська (Ганна Барвінок). У автобіографічному творі "Жизнь Куліша" письменник писав, що замолоду вчився гри на флейті та скрипці, умів столярувати, робити меблі, брався до будування, вирощування садовини, займався малярством.

1840-1841 рр. М.Максимович друкує етнографічні нариси П.Куліша "Малороссийские рассказы", а Є.Гребінка в альманасі "Ластівка" оприлюднює оповідання "Циган".

П.Куліш багато читає, самотужки освоює вітчизняну і зарубіжну літературу, особливо захоплюється романами Вальтера Скотта, вплив якого відчутний на історичній повісті "Михайло Чарнышенко или Малороссия восемьдесят лет назад" та романі "Чорна рада", робота над яким тривала близько п'ятнадцяти років.

Завдяки ґрунтовній освіті і самоосвіті, Богом даним таланту і глибокому самопізнанню, величезній працездатності та каторжній праці П.Куліш здобув енциклопедичні знання. Коло його інтересів і діапазон творчих зацікавлень диктувався вимогами часу і проблемами сучасного йому суспільства. Лейтмотивом життя П.Куліша було двоєдине прагнення: зберегти національне обличчя (мову, культуру, звичаї, літературу) та європеїзувати українців

(орієнтація на засвоєння здобутків світової цивілізації). Така позиція пристрасного і жертвовного служіння своєму народові спонукала М.Хвильового сказати: "...тільки він один маячить світлою плямою з темного українського минулого. Тільки його можна вважати за справжнього європейця. За ту людину, яка наблизилась до типу західного інтелігента".

У 1845р. П.Куліш переїхав до Петербурга, де викладав словесність у гімназії, був лектором російської мови для іноземних студентів університету. Приїжджаючи до Києва, брав участь у роботі Кирило-Мефодіївського товариства. В один зі своїх приїздів на Україну він одружився з О.Білозерською. На весіллі старшим боярином був Т.Шевченко, який натхненно співав українські народні пісні, чого Ганна Барвінок не могла забути до кінця свого життя: "Дійшло до того, що Ганна Кулішева із панського роду Білозерських поцілувала руку колишнього кріпака, молодого чоловіка Тараса Шевченка, та ще перед смертю сказала: "Мене Господь уповажив, що я могла хоч цим виректи мою прихильність до тебе – мученика" (Б.Лепкий). На весіллі молодята вирішили придане нареченої, не розголошуючи від кого пожертва, віддати Т.Шевченкові, щоб він мав можливість навчатися малярству в Італії.

Незабаром П.Куліш із дружиною виїждить у відрядження в західно-слов'янський край для вивчення слов'янських мов, культури та мистецтва. Після закордонного відрядження він мав очолити кафедру. Молоде подружжя прибуває до Варшави, де П.Куліша заарештовують як члена Кирило-Мефодіївського товариства. У Петербурзі три місяці триває слідство, однак членство П.Куліша у товаристві не було доведено, проте його звинуватили у добрих стосунках із братчиками і написанні "Повести об украинском народе", де обстоювалася думка про самостійність України. Висновок царської жандармерії був лаконічним: "...заточити в Олексіївський рavelін на чотири місяці і відправити на службу в Вологду", де він самотужки вивчив кілька мов, простудіював усю російську і світову класику. Після каяття П.Куліша, клопотань сановитих друзів кара послаблюється: його ув'язнено на два місяці і на три роки і три місяці відправлено до Тули під нагляд поліції і з забороною друкуватись (до 1856 р.), незважаючи на яку письменник написав історичні романи російською мовою "Северяки", "История Бориса Годунова и Дмитрия Самозванца", автобіографічний роман "Евгений Онегин нашего времени".

Не витримуючи умов заслання, П.Куліш пише листи начальнику третього відділу Дубельту і у грудні 1850 року з дозволом жити будь-де, але не працювати в системі освіти, його було звільнено.

У некрасовському "Современнику" письменник друкує російські повісті і двотомні "Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя".

В українському мовознавстві 30-40-х рр. ХІХ ст. намітилося дві основні правописні системи: історико-етимологічна, яка увиразнювала історичну основу і спадковість нашої мови, і фонетична, що забезпечувала зв'язок писемної форми української мови з живим народним мовленням. Тому ті, хто свято вірили у культурну силу народної мови та в розвиток української літературної мови, переходили на фонетичний правопис, всіяко відстоювали його.

У 1856-1857 рр. виходять двотомні "Записки о Южной Руси", де були зібрані фольклорно-етнографічні, історичні матеріали про Україну, козаччину.

У другому томі було видрукуване оповідання "Орися", що стало класичним зразком ідилії в новій українській літературі. "Записки о Южной Руси" було написано "кулешівкою" – першим українським фонетичним правописом, яким користуємося й тепер. Високо оцінив цей фольклорно-етнографічний збірник Шевченко: "Цю книгу скоро напам'ять буду читати. Вона мені так чарівно, живо нагадала мою прекрасну бідну Україну, що я немов з живими бесідую з її сліпими лірниками і кобзарями. Пречудова і вельми благородна праця! Брильянт у сучасній історичній літературі".

Фонетичним правописом П.Куліш видав "Граматку" (1857), альманах "Хата" (1860). Не без його впливу фонетичного правопису дотримувалися петербурзька "Основа", "Черніговський листок", народовські видання в Галичині "Русь", "Мета", "Нива" та вісник "Правда".

У 1857 р. надруковано перший в українській літературі історичний роман "Чорна рада", а також "Сочинения и письма Гоголя в шести томах". За власні кошти П.Куліш придбав друкарню, як видавець доклав чимало зусиль для того, щоб побачив світ перший український громадсько-політичний і літературно-мистецький щомісячник "Основа" (1861-1862). У друкарні П.Куліша було опубліковано його "Граматку" (буквар і читанку), "Народні оповідання" Марка Вовчка, твори Г.Квітки-Основ'яненка, Т.Шевченка, О.Стороженка, Ганни Барвінок.

У березні 1858 р. побував за кордоном, де приглядається до індустріалізації, але не захоплюється нею, а навпаки, переймається глибшою вірою в майбутнє природно-патріархального побуту. Його захоплював хутір як ідеал гармонійного життя і духовний оазис національної самобутності.

Перша поетична збірка "Досвітки" побачила світ 1862 р., потім вийшли збірки "Хуторна поезія", "Дзвін", "Позичена кобза" (переклади).

Працюючи у Варшаві директором духовних справ і членом комісії для перекладу польських законів, П.Куліш добирає матеріали про негативне значення козацьких і селянських повстань для відбудови української державності і культури. З розчаруванням і обуренням зустріла українська громадськість три томи "Истории воссоединения Руси", в яких домінувала ідея російського централізму.

Після Емського указу (1876 р.), який забороняв друк українською мовою, П.Куліш оселяється на хуторі Мотронівка (Чернігівщина). На честь дружини перейменовує його на Ганнину Пустинь.

Вперше зробив письменник переклад Біблії українською мовою. Коли під час подорожі по Галичині у нього викрали валізу, у якій був готовий до друку переклад Нового Заповіту, П.Куліш, маючи феноменальну пам'ять, поновлює утрачений текст. Під час пожежі у Мотронівці (1885) згоріла частина українського перекладу Біблії, і 75-річний Куліш у клуні, нашвидкоруч обладнаній під робочий кабінет, знову береться за переклад Книги книг. Довели справу до кінця І.Пуллой та І.Нечуй-Левицький, завдяки яким у 1903 р. Біблія українською мовою побачила світ.

14 (2) лютого 1897 року П.Куліш помер на хуторі Мотронівка, де і похований. За козацьким звичаєм, труну, покриту тією ж червоною китайкою, якою під час перепоховання він вкривав Т.Шевченка, везли дві пари волів. У домовину поклали смушеву шапку, папір і олівець. Тіло П.Куліша захоронено у

Ганниній Пустині, а гордий і благородний дух простує і веде у майбуття.

Основу філософського світогляду П.Куліша становив синтез релігійних, просвітительських і романтичних уявлень. Він вірив у моральні переваги "природної людини" над "цивілізованою"; для його світогляду характерна антитеза "серця" і "голови"; жахався охлократії (влади натовпу), тому і засуджував співців козаччини, тому і став її першим деміфологізатором. Куліш усвідомлював, що уславлення "свячених ножів" може призвести до національної катастрофи. У сучасному цивілізованому світі, вважав письменник, "шляхом козаччини і гайдамащини нікуди йти", бо "усі шляхи перегороджені початками культури". Шлях війни і насильства для нього був неприйнятним.

Куліш вірив, що відродження народу почнеться зі звеличення рідного слова й освіти, бо це "сила невмируща", і ми "тією силою дійдемо колись до того зросту, який сама природа нам на роду написала". Він розбудовував оригінальну концепцію духовного розвитку української нації, відстоюючи еволюційний поступ, культуротворчий, ненасильницький шлях боротьби за соціальний прогрес і національне визволення, орієнтуючись на вічні гуманістичні цінності, християнське братолюбство та європеїзацію з обов'язковим збереженням національної самобутності. За слухним спостереженням Б.Лепкого, П.Куліш виступав у іпостасі то "націоналіста, очарованого рідним краєм, народом і побутом народнім", то "західника", "культурника", "європеїзатора української літератури". Подорожі письменника до Австрії, Німеччини, Швейцарії, Франції, Італії, Бельгії сприяли його орієнтації на західний світ. В одній з поезій, звертаючись до рідного народу, він пише:

На ж зеркало всесвітнє, визирайся,
Збагни, який ти азіат мізерний,
Своїм розбоєм лютим не пишайся,
Забудь навіки путь хижацтва скверний
І до сем'ї культурників вертайся.

Його мрією була самостійна Україна, вільна європейська держава, саме тому, за словами Огієнка, він "перший кинув спасенне гасло "Обличчям до Європи!" За П.Кулішем, Україна повинна стати не копією Заходу, а європеїзованою державою з національно-самобутнім колоритом.

Художній доробок кожного визначного митця – це айсберг: його інформаційна частина лежить на поверхні, а сутнісна – в глибинах задумів та змістовно-художніх структур. Творчість П.Куліша така ж насичена і багатогранна, гостро контрастна і цілісна, як і його життя. Не зовсім точно самоозначення дав собі "гарячий Панько":

Я не поет і не історик, ні! Терен колючий в рідній стороні
Я піонер з сокирою важкою: Вирубую трудящою рукою.

Однак у його особі щасливо поєдналися три грані таланту: він був і поетом, і істориком, і піонером культури на Україні.

Першою поетичною спробою стала художньо недосконала поема "Україна" (1843), за його ж дефініцією, – "фанатична імітація кобзарських дум", яка моделювала історичні події восьми століть (від часів князя Володимира до часів Б.Хмельницького). Минуле рідного краю було для П.Куліша Великою

Руїною, бо боротьба за національну незалежність і суверенітет не увінчалась успіхом. Сам поет, не визнаючи кривавої боротьби, бачив шлях до державності через впровадження низки реформ.

Після смерті Т.Шевченка П.Куліш починає віршувати. Самотоки поетичної творчості за кордоном упевнили його в наявності поетичного хисту, хоча його творам бракувало художньої довершеності, особистісного авторського бачення, а версифікаторська техніка П.Куліша була далекою від віртуозності Т.Шевченка. Справедливо зазначав Д.Чижевський: "...те, що у Шевченка було в серці, у Куліша було в голові: він не є вільний творець пісень, а лише старанний наслідувач йому добре відомої пісенної поезії".

До першої збірки "Досвітки" (1862) увійшли поеми "Великі проводи", "Солониця", "Кумейки", "Настуся", які тематично стали молодшими посестрами поем Т.Шевченка "Гамалія", "Іван Підкова", "Гайдамаки". Лірика "Досвіток" повторювала Шевченкові мотиви часу чигиринського "Кобзаря", про що засвідчив сам поет у вірші "До братів на Україну":

Ой мовчав я, браття,	Благословіть мені кобзу
Словом не озвався,	Німую узяти!
Поки батько український	Підтяну я струни
Піснею впивався.	На голос високий,
Чи до віку ж, браття,	Не сумуй, Тарасе-батьку,
Будемо мовчати?	В могилі глибокій.

Це докічування Шеченкової справи, "підтягування" власних струн на високий Шевченковий лад було для збірки фатальним. Воно чи не найбільш обнизило власну творчість Кулішеву, обвівши її зачарованим колом, за яке не могла і не зважилась переступити його власна індивідуальність. Поезія збірки була наснажена колосальною творчою енергією, затятістю, щоденною подвижницькою працею. Справедливо зазначав І.Франко: "Тут було все: лірика й епіка, слов'янофільство й демократизм, хмельниччина й козаччина перед Хмельницьким, тон народної пісні і манера Т.Шевченка; були громи на "гайдамацтво" в особі Кривоноса, та й на панство в особі князя Яреми. Не було тільки одного – Шевченкового генія, Шевченкового гарячого чуття, яким він умів осяяти, огріти все, до чого торкнулося його перо".

Через 20 літ після виходу першої збірки з'являється друга збірка П.Куліша "Хуторна поезія" (1882), у якій поет часто полемізує з Т.Шевченком, намагаючись вирватись із кола його тем та образів. Тут знаходимо всі пізніші улюблені ідеї Куліша (гімни єдиному цареві, цариці, готовність вибачити особисті вади монархів задля їх боротьби з українською потворою – Руїною).

Остання збірка оригінальних поезій "Дзвін" (1893) складається із двох частин: полемічної та інтимної. До першої – увійшло кілька тематично об'єднаних циклів: вірші, у яких поет звертається

- до монархів ("Петро і Катерина", "Він і вона", "Двоє предків");
- до Т.Шевченка ("До Тараса на небеса", "З того світу", "До Тараса за річку Ахерон");
- до М.Костомарова та ученого козакофільства ("Письмакам-гайдамакам", "Великому книгогризові");
- до українського громадянства ("Прожній", "До тарасовців", "Стою один...").

Другу частину збірки М.Зеров назвав "однією з вершин української літератури". У ній розроблялися мотиви гордої самотності праведника, почуття власної правоти; возвеличувалася краса, сила і майбутній тріумф українського слова:

Отечество собі ґрунтуймо в ріднім слові: Хитатимуть її політики вотще!
Воно, воно одно від пагуби втече. Переживе воно дурні вбивання мови,
Піддержить націю на предківській основі... Народам і вікам всю правду прорече!

Або:

Кобзо! Ти наша відрада єдина!.. Поки діждеться живої весни,
Поки із мертвих воскресне Вкраїна, Ти нам по хатах убогих дзвони.
У деяких віршах, близьких до романтичної особистісно-психологічної лірики, відбилося радісне, зворушливе споглядання світу ("Видіння", "Троє схотінок", "Рай", "Благословляю час той і годину"). В останні роки муза облагородила поетичні рядки яскравим спалахом сердечних почуттів до дружини Олександри Михайлівни Білозерської:
Благословляю час той, і годину, Як я, об'їхавши світ-Україну,
І ту ясну невимовну хвилину, Тебе побачив, над людей людину.

Кулішеве кохання, поетично виспіване напередодні їхнього золотого весілля, зумовлене і вродою обраниці, і соціальним походженням, і багаторічною подружньою вірністю:

Я знав тебе маленькою, різвою, Боролись ми не раз, не два з судьбою,
І буде вже тому з півсотні літ. І в боротьбі осипався наш цвіт.
Ми бачили багацько див з тобою, Од світу ми прегордого відбились,
Ми бачили і взнали добре світ, Та в старощах ще краще полюбились.

У "Казці самій" поет виповів найбільше горе подружнього життя (тяжко переживаючи арешт чоловіка, Олександра Михайлівна втратила ще ненароджене дитя):

Таке незабутнє і в діда серце нило, Через недолюдків вона не породила
І нагидало та й бабусю до землі: Потіхи старощів, первоцвіту сем'ї...

Загалом стосунки з жінками у Куліша були доволі своєрідними: він легко захоплювався, але спілкувався не стільки на інтимно-емоційному, скільки на інтелектуальному зрізі. Розум не полишав верховенства ніколи, хоча його захоплення Лесею Милорадичівлою, Марком Вовчком, Параскою Глібовою, Ганною Рентель затьмарювали життя вірної дружини.

Збірка "Дзвін" стала вершиною поетичної творчості П.Куліша.

Значення поетичної спадщини П.Куліша в тому, що він одним із перших намагався вийти з кола Шевченкових думок та образів, був творцем української літературної мови.

У 1845р. на сторінках ж. "Современник" було видруковано кілька розділів нового роману російською мовою. У 1847 р. одночасно окремою книгою по-українськи та в ж. "Русская беседа" по-російськи побачив світ роман вальтерскоттівського типу "Чорна рада", де за допомогою уяви, опертої на документальні матеріали, відтворено конкретно-історичну картину епохи доби Руїни (по смерті Б.Хмельницького). Творчим імпульсом до написання першого в українській літературі історичного роману "Чорна рада" стали козацькі літописи Самовидця і Григорія Граб'янки. Великий вплив на П.Куліша мала повість М.Гоголя "Тарас Бульба", яка монументально відтворювала козацьку

романтику, "Гайдамаки" Т.Шевченка, історичні романи В.Скотта ("Айвенго", "Пуритани", "Единбурзька темниця"). Історичною основою стала "чорна рада", яка відбулася у Ніжині в 1663 р., де обирався гетьман України. У раді взяли участь низи – "чернь" (звідси і назва).

У романі діють історичні герої (гетьман Сомко, кошовий Запорізької Січі Брюховецький, ніжинський полковник Золотаренко, генеральний писар Вуяхевич) та вигадані (кобзар, Кирило Тур, старий запорожець Пугач, Петро і Леся).

Любовні пригоди переплітаються в романі зі сторінками національної історії. Характерно, що сюжетним полігоном роману є дорога, в яку вирушають літній священик Шрам, колишній паволоцький полковник, із сином Петром, прямуючи з Правобережної України на Лівобережну до гетьмана Сомка. Роман складається зі сцен-зустрічей і сцен-зіткнень полковника Шрама, прототипом якого був Іван Попович, і молодого Шраменка з окремими особами та групами людей.

Основний конфлікт роману – між державобудівничим і руїнницьким первнями в історії України: перший представляють Сомко, Шрам, а другий – запорізька стихія і частина селян та міщан. Кожен образ роману несе з авторської волі відповідне ідейно-концептуальне навантаження, виражає своєрідну ідеологічну множинність тогочасної України. Так, гетьман Сомко і священик Шрам виступають за союз із Росією; старий Пугач – за демократичну козацьку республіку, ідеалом якої є для нього Запорізька Січ; Черевань – прихильник хуторянства; Тетеря дотримується польсько-шляхетської орієнтації; Петро і Леся стають подружньою парою, приходять до гармонії в особистому житті, в національній патріархально-сімейній ідилії.

На думку самого П.Куліша, розбудову української державності може забезпечити національна шляхетсько-старшинська верхівка, а не козацька вольниця, низи, які в очах письменника завинили найбільше, оскільки "колотили світом", робили "пакості". Важливо не плутати власне історію й історичну концепцію автора роману-хроніки. Є.Нахлік наголошував: "Читач "Чорної ради" мусить повсякчас мати на увазі, що перед ним художній текст, а не наукове дослідження. У романі подано не так адекватний, як суб'єктивний образ історії, художню візію, де образи наказного гетьмана Сомка, кошового Запорізької Січі Брюховецького, ніжинського полковника Золотаренка, генерального писаря Вуяхевича не тотожні цим історичним особам. Художній світ "Чорної ради" відбиває Кулішеве розуміння історії України і його погляди на українську перспективу".

Однак погляди П.Куліша не співпадають із мовою його художніх образів, бо і суворий оберігач традицій батько Пугач, і експресивний Кирило Тур вийшли у нього позитивними образами. С.Єфремов констатував: "...найкраще Кулішеві вдалися і найсимпатичнішими в романі вийшли власне такі йому дуже несимпатичні постаті, як одчайдушний Кирило Тур, цей справжній герой хроніки й людина з лицарськими рисами, та його товариші, запорожці. Мимоволі прохопивсь автор добрим словом про нелюбих йому й тоді січових братчиків".

Автор "Чорної ради" зумів створити поліфонічний, живий образ України 1663 р., підвівши читача до актуальної і нині думки про необхідність єдності та

згоди серед українського народу.

Хроніка П.Куліша – це не тільки твір з української історії, написаний на конкретних фактах і про конкретних історичних героїв, а й водночас романтичний, за приналежністю до літературного напрямку, роман. "Романтичне" і "реалістичне" протистоять: поетизуючи славне минуле, автор життєво правдиво змальовує епоху Руїни. Зринають дві часові площини: спонтанна (романтична) і причинно-наслідкова (реалістична). У цьому своєрідному протистоянні Куліш-реаліст долає Куліша-романтика.

Крім конкретно-історичного, роман насичений і релігійно-філософським змістом: абсолютним смислом наділяється сакральний час, вічність, Бог, моральні цінності.

Т.Шевченко у листі від 5 грудня 1857 р. писав П.Кулішеві: "Спасибі тобі, Богу милий друже мій великий, за твої дуже добрі подарунки і, особливе, спасибі тобі за "Чорну раду". Я її вже двічі прочитав, прочитаю і третій раз, і все-таки не скажу більш нічого, як спасибі. Добре, дуже добре ти зробив, що надрукував „Чорну раду” по-нашому. Я її прочитав і в "Руській бесіді", і там вона добра, але по-нашому лучча".

Високо поцінували "Чорну раду" М.Костомаров та І.Франко, який зазначив, що це "перший великий український роман, заснований на детальному вивченні історії і написаний прекрасною мовою". І справді, в романі оживає призабута історична лексика, а з нею й історична пам'ять народу, струмує пісенна поетика і жива українська розмова.

У ліро-епічних поемах "Магомед і Хадиза" та "Маруся Богуславка (1620)" відбилася зацікавленість П.Куліша мусульманським світом. У першій з них автор захоплюється самовідданою любов'ю і вірністю Хадизи – жінки засновника мусульманської релігії Магомета, проводячи аналогії між цим пророком і собою, Хадизою і власною дружиною.

Друга поема збереглася незакінченою (згоріла під час пожежі у Мотронівці). Головні її персонажі турецький султан Осман, який мріє "кожній вірі право рівне дати", та його улюблена дружина Маруся виступають носіями високих, загальнолюдських ідеалів ісламу та християнства. Православний християнин П.Куліш із повагою ставився до інших віровчень, намагаючись відкрити українцям етично-культурні цінності ісламу. У поемі використано як фольклорні (у перших семи піснях автор спирається на народну думу "Маруся Богуславка"), так і історичні матеріали (інші пісні ґрунтуються на історичних переказах про українських дружин турецьких султанів Роксолану і Міліклію).

Значним досягненням Куліша стала "Драмована трилогія". У першій її частині "Байда, князь Вишневецький" ідентифікуються образи героя народної "Пісні про Байду", історичного діяча князя Вишневецького і самого автора. У другій частині трилогії "Цар Наливай (1596)", як і в останній "Петро Сагайдачний (1621)", автор обстоює власну культурницьку концепцію.

Куліш-перекладач успішно відтворював світову класику. Ним перекладено 15 п'єс Шекспіра, зокрема "Отелло", "Король Лір", "Ромео і Джульєтта", "Гамлет", "Макбет", частину роману у віршах "Дон-Жуан"; поему "Чайльд-Гарольдова мандрівка" Байрона; драму Шіллера "Вільгельм Тель", що збереглася у рукописі.

П.Куліш був першим українським критиком-професіоналом, який

відстоював положення, що українській мові будуть підвладні усі роди, види і жанри літературної творчості. На сторінках "Основи", "Хати" та інших видань систематично друкувались його літературні статті – "Переднє слово до громади", "Погляд на українську словесність", "Чого стоїть Шевченко як поет народний?" З-під пера вимогливого, часом дошкульного критика вийшли передмови до книги "Народні оповідання" Марка Вовчка, окремого видання прози Г.Квітки-Основ'яненка, до віршів Я.Щоголева, поем Т.Шевченка, байок Є.Гребінки, чимало рецензій.

Отже, П.Куліш, якого М.Зеров назвав "піонером культури на Україні", був письменником-мислителем, перекладачем, справжнім "першим українським критиком" (С.Єфремов), видавцем і співредактором першого українського журналу "Основа", автором першого історичного роману в українській літературі "Чорна рада", творцем граційної ідилії "Орися". На грані століть у 1901 р. славетний М.Коцюбинський, звертаючись до Панаса Мирного від імені упорядників присвяченого Пантелеймонові Кулішу альманаха "Дубове листя", писав: "Могучий майстер української мови, творець українського правопису, благородний поет "Досвіток", перекладач Шекспірових і Байронових творів... автор "Записок о Южной Руси", "Чорної ради" і сили інших коштовних праць має право на нашу велику повагу і вдячність". Будучи першопрохідцем на ниві рідної культури, він мав право заявити:

Не забудеш мене, поки віку твого, моя нене Вкраїно,
Поки мова твоя голосна у піснях як срібло чисте дзвонить.
На що глянеш, усюди згадаєш свого бідолашного сина:
Туподумство людське, моя нене, від тебе його не заслони́ть.

Із глибини десятиліть звертається до сумління кожного із нас його мужній голос:

Талан і доленьку ви держите в руках   І тим, що на свитки поглядають звисока.
Під вічним назиром всевидячого ока.   – По правді, так, як нам учитель повелів.
Робіть по правді всім: і тим, що у   Що на хресті, мов тать, за праведність
свитках,   висів.

Запитання і завдання

1. Які пріоритети для подальшого поступу української нації виділяв П.Куліш?
2. Розкажіть про взаємини П.Куліша з Т.Шевченком.
3. Розкрийте концепцію хутора в системі національних поглядів П.Куліша.
4. Які основні мотиви поезії П.Куліша?
5. Доведіть тезу про те, що "Чорна рада" – твір реалістично-романтичного спрямування.
6. Визначте місце і значення багатогранної діяльності П.Куліша в історії української культури.
7. Прокоментуйте вислів С.Єфремова: "Куліш – це надзвичайно складна натура, палка у почуваннях ("гарячий Куліш", як жартома звало його товариство) і холодно-розсудлива в практичному житті, зіткана з суперечностей; людина велика в позитивній діяльності, велика і в помилках, хитаннях та і в самому занепаді. Трудно одним поглядом охопити його кипучу різноманітну працю, що поряд із надзвичайно коштовними здобутками для рідного краю дає й чимало такого, що варто було б забути, його заслуги шануючи. Та коли

відкинути навіть особисту вдачу Куліша, треба буде все ж признати, що на нікому, може, не одбилось так наше національне лихоліття, як власне на цьому письменникові".

Література

1. Бандура О. Вивчення роману П.Куліша "Чорна рада" // Українська мова і література в школі. – 1992.– № 11-12. – С. 21-26.
2. Владимірова В. "Світ, правда, честь – це мої догмати" (Постать П.Куліша в шкільному вивченні літератури) // Українська література в загальноосвітній школі. – 2000. – № 5.– С. 30-33.
3. Гуляк А. Становлення українського історичного роману. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 293 с.
4. Жулинський М. У праці каторжній, в трагічній самоті // П.Куліш. Твори: У 2-х т. – Т. 1. – К.: Дніпро, 1989. – С. 5-30.
5. Кліщ Л. "Любов... благословляю"... Особистісна лірика Пантелеймона Куліша // Дзвін. – 1995. – № 10. – С. 147-151.
6. Кононенко М. Безмежність і обмеженість хутірської філософії П.Куліша // Рідна школа. – 1999. – № 9. – С. 12.
7. Кононенко П., Кононенко Т. Могутній талант. Сутність феномену П.Куліша // Рідна школа. – 1999. – № 4. – С. 9-14.
8. Нахлік Є. Проблема "Україна – Захід" в інтерпретації П.Куліша // Сучасність. – 1997. – № 6. – С. 123-129.
9. Слоньовська О. "Гетьмани, гетьмани, якби-то ви встали"... (Аналіз роману Пантелеймона Куліша "Чорна рада") // Дивослово. – 1994. – № 12. – С. 11-16.
10. Степанишин Б. Поетичний доробок П.Куліша // Українська мова і література в школі. – № 11-12. – 1992. – С. 13-15.
11. Яценко М. Історизм у романі П.Куліша "Чорна рада" // Дивослово. – 1998. – № 5. – С. 15-17.